

A MAGYAR NYELV ÉLTANI (METAFIZIKAI) ALAPJAI

1. Éltani (metafizikai) áttekintő

A bölcelettudomány (filozófia) éltani (metafizikai) területének rövid áttekintéséhez Fogarasi Jánosnak *A magyar nyelv metaphysicája* című munkája szolgál alapul. A metafizika fogalmának szó szerinti jelentése fizikán túli, de nem azért neveztetik így, mert a fizikai valóságon túlra mutat, hanem mikor Arisztotelész írásait Rhodoszi Andronikosz összerendezte, e gyűjtemény egyik kötete kapta a Metafizika címet, mivel a fizikai (természettani) írások mögé soroltatott be (*μετά τὰ φυσικά* / meta ta phüziká).

A természettan (fizika) és az éltan (metafizika) között az az alapvető módszertani különbség, hogy a természettan (fizika) tapasztalati (empirikus) tudomány, az éltan (metafizika) pedig tisztán gondolati (intellektuális).

A metafizika a megtapasztalható világunkon túlhaladó tudomány, az értelemben – s valójában a szívben is – meglévő elvek tudománya, melyek a születéssel eleve adottak az értelem – és az érzélem – számára, s melyek ezáltal a gondolkodás első elemeit alkotják. Az éltan tehát olyan tudomány mely, az eleve rendelkezésünkre álló alapvető elveket kutatja, ezért e tudomány áll minden más tudományág élén. Nyelvünkhöz szeretettel viszonyulva észrevéteket, hogy az *elv*, *eleve*, *első* szavaink mind az *el* szógyök ragozott alakjai, mely *el* gyökszó azonban az *él* szó ékvesztéssel előállt változata. Belátható hát, hogy a magyar *éltan* elnevezés sokkal kifejezőbb és tartalmasabb, mint a görög metafizika.

Az éltan (metafizika) tehát olyan bölceleti tudomány, mely az emberi lélek eredeti törvényeit tárja fel, s azon belül is elsősorban a megismerés tevékenységét, s ezért neveztetik ismeretelméletnek is. Az éltant (érzéken túli) tudománynak neveztetik, mivel nemcsak fizikai dolgokkal (érzékelvel vagy tapasztalattal) vagy utólagos (a posteriori) ismeretekkel foglalatoskodik, hanem túlkelőkkel¹ (transzcendentálissal) is, azaz olyan ismeretekkel melyek eleve (a priori: 19.1) adatottak számunkra, és ezért alapul szolgálnak.

1.1. Az éltan (metafizika) és az észtan (logika) különbségei

Az éltan (metafizika) abban különbözik az észtantól (logikától), hogy ez utóbbi a pusztá gondolkodás törvényeit vizsgálja a tárgyak megismerése nélkül, az előbbi pedig a tárgyak megismerésének a törvényeit. Ezért az észtant (logikát) elméleti (teoretikus) idomi (formális) bölceletnek is nevezhetjük, az éltant (metafizikát) pedig elméleti tárgyi bölceletnek. Az éltan a tárgyak valóságát előre föltételezi, ámbár csak az idommal (formával), az ismeretidommal (ismeretformával, ismeretmóddal) foglalatoskodik.

¹ A *túlkelő* (transzcendentális) és *túlhaladó* (transcendens) Fogarasi műszavai, a továbbiakban ezek használatnak.

1.2. Az éltan ágazatai

Az éltan két módon állapíthatja meg az eredeti ismeretidomok túlkelő fogalmait és alapjait, önmagukban vagy áttételesen. Ha a fogalom megállapítása önmagában való, akkor tiszta éltannak, ha áttételes, akkor alkalmazott éltannak nevezzük.

A tiszta éltant lehet létannak vagy lételméletnek (ontológiának) is nevezni, ami az eredeti fogalmakról és alapokról, elvekről szól, melyek a valósággal létező ismerettárgyakra vonatkoznak, ám nem egy meghatározott tárgyra, hanem általánosan.

Az alkalmazott ismerettanba több tudomány tartozik, például: a csillagászat, a teológia, a természet éltana stb. A jelen esetben tárgyalt éltani ágazat a magyar nyelv éltana. Ez lesz értekezésünk tárgya.

2. Az ismeretről általában

A lételmélet az ismeretek alaptételéből indul ki. Ismertnek mondhatjuk azokat a tárgyakat, melyekről határozott képzeink vannak, azaz ezekről az elmében kialakul a tárgy formája, idoma. Amikor tehát megismerünk valamit, képzeinket valamire vonatkoztatjuk, mely által az a pusztán képzetnél több, s azt az ismeret tárgyának (*objectum cognitionis*) nevezzük.

Az ismereteink tárgyát mint valót szembeállítjuk pusztán észmei képzeinkkel vagy az észképpel. Tehát minden ismeretnél szükségesképpen előre föltételezem az ismert dolog valóságát, létét.

Az állítás, hogy ismerünk valamit, azt jelenti, hogy: van olyan való (létező), melyről bennünk bizonyos képzetek felelnek meg, és amelyeket éppen e képzetek által ismerünk. A valóságnak, vagy általánosan a létnek képzei tehát minden képzetnek alapul szolgáló ősidom (ősképzet), melyet máshonnan szerzett képzetek által magyarázni s megfogni nem lehet, hanem minden megismerő a saját ismereteivel és ismeretiben, közvetlen világossággal fog fel.

Ha a tárgyi való (objektív létező) képzeit tárgynoki vagy egyszerűen noki² (szubjektív) módon ismerjük meg, akkor az ismeret úgy fogható fel, mint két egymással eleve viszonyban álló munkálónak, együtthatónak azaz az ismeret-tárgynak, és ismeret-noknak (megismerő vagy ismeretszerző szubjektumnak) közös munkálata, úgy hogy egyik a másik nélkül nem lehetséges. A létrejövő ismeret tehát feltételezi mind a megismerőt, mind a megismertet.

Mikor tehát az ismeret-idom (ismeret forma) az ismeret-noknak (megismerő szubjektumnak) eredeti (eleve létező) formája által, vagy az Én-nek ősidoma (ősképzete) által meghatározottan rendelkezésére áll, akkor az, ami az ismeretben tisztán formai, azaz idomi az ész vagy elme tevékenységéből áll elő, nem pedig tapasztalat által szerzett ismeret. Annak pedig, ami tárgyak által áll rendelkezésére az elmének az ismeretben anyagi, mivel tapasztalatból szerzett ismeret.

Tehát az ismeret-tárgy (megismert létező), és ismeret-nok (megismerő szubjektum) eredeti viszonyában a nok (én, szubjektum) a saját módja (szellemi formája) szerint fog föl mindent, ami a tárgyhoz tartozik, és azt ismét a tárgyra alkalmazza. Következtetésképpen a nokban (szubjektumban) bizonyos saját képzetek (meghatározások) keletkeznek, melyek által a nok a tárgyról más meghatározások tudomását szerzi meg úgy, hogy e meghatározásokat ismeret-ítéletekben mondja ki, vagy az ismeret-tárgyak mondományait (kategóriáit) gondolja el.

² A *nok* szintén Fogarasi műszava (ön-ok kén, vagy tárggyal, mellékkel (k) rendelkező én-ként (n) fogható fel). Azonos a *nak/nek* raggal, mely nekem, neked, ... személyes névmásban viszont szótő.

Azt a mondományt (kategóriát) tehát, mely mindezen mondományoknak alapul szolgál – mivel az magának a valóságnak a képzete – nevezzük eredeti- vagy ősmondománynak. Az ősmondományt szokták transzcendentálnak is hívni mivel ez meghaladja (transzcendentálja) a mondományokat (kategóriákat). Platón után ide sorolódnak a lét, az egy, az igaz, a jó, és a szép. Mi azonban kizárólag a létet, azaz a valót tekintjük valódi ősmondománynak. A többi olyan isteni tulajdonságokat takar, melyet a magyar összefoglalóan a helyes szóval fejezi ki.

2.1. A tisztán túlhaladó (transzcendens) ismeretek kérdése

Az elme eredeti munkálkodása, vagyis a tapasztalat által a dolgról szerzett ismereteinek – amennyiben a dolog ismerettárgy –, a megismert dolgokra illenie kell, és egyúttal egyetemesen helytállóan mondható. De vajon ez az ismeret ráillik-e a nem ismeret-tárgyra, azaz az önmire vagy ményre (objektumra), mivel ez túlhaladó (transzcendens), következésképp ez megválaszolhatatlan kérdésnek tesz. Hisz ennek a valónak és eszméinek (képzeteinek) eredeti összekapcsolása, összetétele az értelemben nem létezik, és azt akarja vizsgálni, hogy mi lehet a való ezen összetételen kívül, holott ezen összetételen kívül nem is képzelhető el. Végző soron eljutunk ahhoz a kérdéshez, hogy miként ismeri az elme a dolgot, ha nem ismeri?

Az éltan a megismerőképesség háromféle szintjét különbözteti meg. Azonban ez a három szint némileg eltér attól, ahogyan erről nyelvünk vélekedik.

1. Alsó szint: az érzék, vagy (elméleti) érzékiség. A testen a derék alatti részt kell értenünk alatta. Ez a testi megismerés és cselekvés területe. Ezt a szintet magyar nyelvünk ugyanígy értelmezve foglalja magában, ami megjelenik a közös érzék szótőre épülő érzékelés, vagy akár az érzékiség szavakban.
2. Felső szint: az értelem. Itt szintén egyezést láthatunk nyelvünkkel, mely szerint az értelem a felső szintű megismerőképesség, a szellemiség. Az felső szintű értelem, vagy szellemiség a fejben székel, s maga a fej szavuk is a felsőség értelményét mutatja.
3. Legfelső szint: ahol az (elméleti) okosság munkálkodik. Itt érhetjük tetten a nyugati és a magyar nyelvi felfogás közötti eltérést. Nyelvünk szerint ez ugyanis az érzelmek középső szintje, a testen a mellkas tájéka, ahol az értelem és az érzékelés együttesen van jelen, és mint lelkiség vagy elme érhető tettem. Nyelvünk tehát nem engedi az értelmet különválasztani a érzelmektől, nehogy a rideg értelem, vagy a forró érzelmek szélsőségei között hanyódtassunk.

Az érzékiség olyan elmeképesség, mely benyomás által közvetlenül szerez képzeteket, melyeket tárgyilagosan (objektíven) szemléleteknek vagy észrevételeknek nevezünk, nokilag (szubjektíven) pedig érzéseknek. Mivel e képzetek külsőleg vagy belsőleg észrevehető dologra vonatkoznak, ezért az érzékiség is vagy külső, vagy belső.

3. Idő és tér

3.1. Képzeteink időben és térben

A belső képzeteinket mint időben levőket, egymás utáninak képzeljük el. A külső érzékek által mindent térben levőként képzelünk el, melyek egymás mellett léteznek. Amennyiben a külső érzékek tár-

gyait tartósnak, s állapotukra nézve egymásután változónak szemléljük, akkor időben és térben együtt levőknek képzeljük el őket.

Időben mind külsőt, mind belsőt, térben azonban csak külsőt, képzelünk. Mert a külső részeit egymás után következőleg, időrészekben fogjuk föl elménkkel. Továbbá minden, külvilágban szemlélt változás bennünk is bizonyos változást okoz, és mivel e belső változás a belső érzék idomaként (formájaként) jelentkezik, a külsőnek is – főképpen e változhatóságra nézve – ehhez az idomhoz (formához) kell tartoznia.

Az időről és térről korunk éltana az alábbiakat állapítja meg, melyet nyelvünk idő-tér (tér-idő) szemlélete részben cáfolja:

1. Nem rajtunk kívüli valóságosan létező önálló dolgok, vagy ilyen dolgok tulajdonságai. Mivel ha valósággal létező önálló dolgok volnának, létüknek valamely jelét kellene cselekvés vagy szenvedés által adniuk, de ilyen tevékenységüket senki föl nem mutathatja, hanem csak azokat a dolgokat, melyek térben és időben vannak. Továbbá az ilyen dolgok tulajdonságai sem lehetnek, mert ha azok elménkből elillannak, akkor a tulajdonságoknak is el kellene enyészni. A dolgokat tulajdonságaikkal együtt elgondolhatjuk időben és térben anélkül, hogy az időről és a térről alkotott képzeink eltűnnének. Sőt, ha semmit sem veszünk észre, időt és teret akkor is kénytelenek vagyunk előre feltételezni.
2. Az idő és a tér nem csupán viszonyi fogalmak vagy pusztán képzelet alkotásai, hanem olyan képzetek, melyek az elmében valamely eredetire (a priori) vonatkoznak, még a tapasztalatra épülő érzéki képzetek kapcsolatában is. Mert ha minden dolgot viszonyaival együtt el is gondolunk, az időről és a térről alkotott képzeink akkor is fönmaradnak. E képzetek pusztán elgondolások sem lehetnek, mert különben nem uralkodnának az elmén olyan egyetemes szükségességgel, hogy saját elméjéből senki ki nem törölheti őket.

Mivel az elmében az érzéki képzés eredeti módja, azaz idoma meghatározott, ezért e képzetekben magának az idomnak (képnek) is képezve kell lennie, mivel semmit sem lehet belsőleg vagy külsőleg szemlélni anélkül, hogy azt időben és térben ne szemléljük, mely így eredeti törvénye az érzékiségnek.

3.2. Az idő és a tér képzete

Az időről és a térről alkotott képzetek az elmének eredeti (a priori) képzet-idomát jelentik, miből levonhatunk egynéhány megállapítást.

1. Tiszta vagy előzetes (a priori) képzetek – mivel minden tapasztalati vagy utólagos (a posteriori) képzet időben és térben létező dolgokra vonatkozik – az időt és a teret előre föltételezik.
2. Érzéki képzetek időben és térben közvetetten képződnek. Nem úgy mint a fogalmak vagy a közvetett képzetek, melyek már más képzetekből állanak elő, és éppen ezért már nem az érzékekre, hanem az értelemre tartoznak.
3. Egyetemes és szükséges képzetek, melyek eredetiek, miáltal csak időbe és térbe helyezve képzelhetünk magunknak minden érzéki dolgot.

3.3. Az idő és a tér viszonya, kiterjedtségei, töltöttsége

Az érzékileg képzett való mind az idő (mint időben lévő), mind a tér (mint térben lévő) idoma alatt előfordulhat, valamint a való az időben és a térben egyszerre is előtűnhet. Így az ősmondomány három külön nemű érzéki mondományra (kategóriára) oszlik föl.

1. Időiség az egymás utáni lét.
2. Tériség az egymás melletti lét.
3. Tér-időiség az egymás utáni és melletti lét.

E három egymáshoz úgy viszonyul mint: **tétel** (tézis), **ellentétel** (antitézis), és **összetétel** (szintézis).

Az időnek egy kiterjedése, és mérete van: a hosszúság, s e szerint az idő úgy képzelhető el, mint egy végtelen vonal, mely a belső és külső érzékek rokonságánál fogva a végtelen térben a végtelenbe előhaladó, és vonalat író pont által képződik. Mikor a jelent jelentő pont az idővonal egy részét már leírta, a másik rész éppen leírandó. Ekkor támadnak bennünk képzetek a múlttól és a jövőről – mint az idővonal két részéről –, melynek múlt része szüntelen növekszik, a jövőé pedig fogy, ám ellentétes irányuknál fogva végtelenek. E szerint a jelen nem része az idővonalnak, hanem csak a vonalat író pontként gondolhatjuk el, mint a múlt és jövő határát.

A térnek három kiterjedése, mérete (dimenziója) van: hosszúság, szélesség, és mélység vagy magasság, együttvéve térfogat vagy tömörség, esetleg tömet. A méret (dimenzió) kifejezés, azonban némileg homályban tartja a tér azon tulajdonságát, miszerint folyamatos (ki)terjedésben, azaz mozgásban van, és nem rögzült mozdulatlan összerendező (koordináta-rendszer). Bár a magyar nyelv mér gyökre épülő méret szavából még megfejthető a tér mozgó jellege, a latin eredetű dimenzió szóból azonban már nem, vagy csak belemagyarázás révén.

Az idő és a tér töltöttek, amennyiben a szemlélet tárgyai megtalálhatóak bennük, különben üresek. Ami időben van, az valamikor van, ami térben van, az valahol van. Ebből fakadóan az időben befogott valamely tárgy bizonyos része tartósság vagy kor, a térben, a hely.

A terjedés, az időnek és a térnek azon részei, melyeket valamely dolog befog. Az idő terjedése előterjedés, a tér terjedése kiterjedés vagy szétterjedés.

3.4. A tárgyak viszonya időben és térben

Ha valamely dolog helyet, azaz tér részt változtat, akkor mozog. A helyváltoztatást még akkor is mozgásnak lehet nevezni, ha a mozgó dolog nem változtat helyet, például ha egy golyó a tengelye körül forog, mert annak részei mégis változtatják helyüket. S mivel a mozgás csak egymás után (időben) történhet, a mozgás mondománya (kategóriája) időre és térre együtt vonatkozik. Tehát időbeni előterjedésként is tekinthetünk minden mozgást.

A dolgok az időben és a térben vagy egymástól eltérnek, vagy egymással határosak, egymást érik. A távolság nagyobb, a közelség kisebb eltérés, de mindkettő köz, azaz egyaránt időköz, térköz.

A dolgok egy időben való viszonyának neve az együttlét, a külön időkben valóé pedig a következés. A téri viszonyt pedig helyzetnek nevezzük. A következésben a korábbi előző (*prius*), a későbbi utózó vagy következő (*posterius*).

Azokat az érzéki mondományokat, melyeket a három fő érzéki mondományból vezettünk le, lehet érzéki utómondományoknak (*postprædicamenta*) nevezni. Mindezek gyökerét a régi arisztotelészi mondományokból (*kategóriákból*) következtethetjük ki, melyekből Kant állított fel világosabb, letisztultabb rendszert, azonban Kant rendszeréből az érzéki mondományok hiányoztak, csupán az értelmieket tárgyalta. E viszonyokra többek között a *hol*, *mikor*, *helyzet*, *elő*, *utó*, *együtt*, *mozgás* szavakkal utalhatunk.

4. Az értelem taglalása

4.1. A fogalmak forrása, alkotása

A gondolást az észtan (logika) mint pusztán önmagában való gondolást vizsgálja, az éltan pedig már mint más tárgyról való gondolást. Nyelvünk finomságát mutatja, hogy az önmagában való gondolást a *gondolkodás* szóval fejezi ki, mivel az a *d* által önható, tehát bennmaradó gondolás, a más tárgyra vonatkozót pedig a *gondolkozás* fogalmával, mivel a *z* átható, tehát másra irányuló gondolást jelent. Az éltan tehát a gondolkodás képességét (vagy az értelmet) úgy értelmezi, mint a megismerőképeség olyan fokát, mely az észrevételen és az érzékiségen mint közvetett képzeteken felülemelkedik. A fogalmakat pedig olyan közvetlen képzetekként kezeli, melyek a közvetettekből származnak.

Mivel az éltan csak az eredeti ismeretidomot – másként ismeretmódot – vizsgálja, az értelemmel kapcsolatban is csak azt a módot kutatja, hogy miként gondolhatunk el valós tárgyakat. Azaz az elme azon működési módját vizsgálja, mely során a tárgyak fogalmak révén leképződnek az elme eredeti törvényei szerint. Az összetevő (szintetikus) gondolásnak (gondolkozásnak) ez idomát, vagy idomait nevezhetjük az értelem és fogalmak idomainak is. Az értelemnek adatott anyag pedig maguk az érzéki képzetek.

Az érzékiség által az időben (egymás után) és térben (egymás mellett) egyaránt sokféle dolog áll az elme rendelkezésére. A folyamat menete három pontban határozható meg.

1. Az értelem feladata a sokféle dolgot átfutni, s abban az érzékileg képzett tárgyak bizonyos jegyeit elvonni, és egymástól különválasztani.
2. A különféle egybetartozó jegyeket visszaidézni, és azokat egy felsőbb képzetnek egységére összekötni, így azokból fogalmat képezni.
3. A fogalmakat az érzékileg képzett tárgyakra visszavezetni, s ez által azokat meghatározni, vagy határokbá szorítani és egymástól úgy mint határozott tárgyakat megkülönböztetni.

E háromféle tevékenységből áll az összetevő (szintetikus) gondolás, vagy az ismerés. A felsorolt elemek csak éltaniak (metafizikaiak), mert a tapasztalási folyamat során e tevékenységek az észrevétellel együtt történnek. Míg az érzék szemlél, az értelem az adott sokféléát átfutja, jegyeket von el, azokat különválasztja, visszaidézi, összeköti, meghatározza és megkülönbözteti, egyszóval a tárgyat ismeri. Az ismerés tehát nem egyéb, mint az adott tárgyakból fogalmak képzése, és a fogalmak kapcsolása adatott tárgyakra, mely által a tárgyak mint meghatározottak más tárgyaktól megkülönböztethetők. Ebből ered a tárgyról való érzéki képzetek sokféleségének egysége, ezáltal nevezzük összetevő (szintetikus), vagy tárgyi értelmi egységnek; megkülönböztetvén a taglaló (analitikus) vagy noki értelmi egységtől, mely a már meglevő fogalmak elemzése által áll elő, és így következménye az előre történt (a priori) összetételnek.

4.2. Összetevő (szintetikus) és taglaló (analitikus) ítéletek

Mikor valamely tárgyat fogalom által gondoljuk el, akkor – ha a gondolatban a tárgynak és fogalmának viszonya egymásra irányul – a gondolkodás összetevő ítéles (*judicium syntheticum*). Például: ez a vonal (például lapon) körvonal, ez esetben a tárgy a vonal, s fogalma a körvonal.

Ha pedig már valamely meglevő fogalomra annak jegyei közül egy vonatkozik, és mindkettő viszonya a gondolatban egymásra vonatkozóan meghatározott, akkor a gondolkodás taglaló ítéles (*judicium analyticum*). Például a kör vonala kerék, a tárgy (vonall) fogalma a körvonal, ennek egyik jegye – a többi közül – a kerék.

Az összetevő ítélet alapjául a tárgyi, a taglalónak a noki értelmi egység szolgál. Ha például egy tárgyat észreveszünk s elgondoljuk, mint például: ez a tárgy egy állat; akkor mi összetevőleg ítélünk. Továbbá ha azt is gondoljuk, hogy az állat élőlény, akkor taglalólag ítélünk. Ez ugyanis előre föltételezi, hogy az állatokat már az észrevétel előtt élőlénynek találtuk, és ezért az élőlényt az állat fogalmába tartozónak véljük. Az összetevő ítéletek tehát eredetileg mindig határozott ismerettárgyakra vonatkoznak – s ezeket éppen ezáltal határozzuk és ismerjük meg, így az ismeret bővül –, ugyanakkor a taglaló ítéletek a tárgyakkal már meglevő fogalmaira vonatkoznak – s a fogalmak ezáltal csak világosodnak. Az összetevő ítéletben úgy gondoljuk el a tárgyat, mint ami maga az ítélet tárgya (*subjectum iudicii*), és a mondomány (kategória) a tárgynak fogalma. A taglaló ítéletben a tárgy fogalma tárgya az ítéletnek, és a mondomány (kategória) a fogalomra tartozó egyes jegy.

Azonban lehetnek olyan ítéletek is, melyek egyszer összetevők, egyszer taglalók. Kant például taglaló (*analitikus*) ítéletként említi azt, hogy „*minden test kiterjedett*”, és összetevő (*szintetikus*) ítéletként azt, hogy „*minden test nehéz*”. Ha különböző nokokat (*szubjektumokat*) tétélezünk fel ezekben az ítéletekben, a taglaló is lehet összetevő, és viszont. Aki ugyanis a test fogalmában még nem ismeri a kiterjedés fogalmát, annak az első is összetevő, aki pedig a test fogalmában már a nehézség fogalmát is ismeri, az tudja, hogy az ilyenre nézve a második itt taglaló ítélet.

Mivel minden gondolkodás ítéles is egyben, ezért az értelem munkálkodási módja a gondolkodásnál teljesen ugyanaz, mint az ítélesnél. Ezért a fogalmak eredeti idomai az ítéleteknek eredeti idomaival a legszorosabb összefüggésben állnak.

4.3. Az értelmi mondomány (kategória) fogalmának meghatározása, osztályozása

Ha az eredeti gondolat-idomokat elvonatkoztatva – azaz az anyagtól elválasztatva – képzeljük el, akkor csak általános tárgyakat gondolunk el, azaz a dolgokról egyetemes képzeteket alkotunk, melyek ismeretként adóttak. Tehát olyan fogalmakként értelmezzük, melyek által nem maguk az ismert-tárgyak, hanem csak azoknak bizonyos jegyei (kategóriái, mondományai) képződnek. Az ismeret-tárgyak csak az elme eredeti szerkezete által gondolhatók el, a gondolat-idomok pedig az Én ősidomában maguk is benne foglaltak. Ezekből azonban következik, hogy:

1. Minden jegy, amely valamely általános tárgyról mondható – amennyiben azt gondolhatjuk – eleve meghatározott.
2. E fogalmak eleve meghatározott jegyek.
3. Ezek tiszta, egyetemes, és szükséges képzetek. S ezért nevezhetjük az értelem ős-, vagy törzs fogalmainak, vagy különösen értelmi mondományoknak.

Az észtanban (logikában) az ítéleteket két módon gondolhatjuk, melyek szintén további két megismerési módot feltételeznek.

1. Megismerhetők önmagukban:
 - a) mennyiségekre vagy nagyságokra nézve;
 - b) minőségekre vagy minőségükre nézve.
2. Viszonyban:
 - a) egymásra;
 - b) a gondoló nokra (énre, szubjektumra) viszonyulva.

Az éltanban tehát, az értelmi mondományokat (kategóriákat) meghatározva a fogalmak által meghatározandó és ítélendő ismerettárgyakat az alábbi bontásban osztályozhatjuk:

1. önmagukban	a) mennyiségekre nézve
	b) minőségekre nézve
2. viszonyban	a) tárgyviszonyban
	b) nokviszonyban

4.4. Mondományok (kategóriák) meghatározásai

4.4.1. Mennyiség osztálya

A mennyiséget, nagyságot vagy sokszágot (sokféleséget) fölosztva az alábbi elemek, összetételek lesznek:

1. Tétel (*tézis*): **egy**.
2. Ellentétel (*antitézis*): **több** vagy **töm**.
3. Összetétel (*szintézis*): az egy és töm összetételéből kialakuló: **egyetem** (*egy-e-töm*).

Az észtanban (*logikában*) tehát a mennyiségek ítéletei lehetnek:

1. Egyesek vagy egymisek.
2. Többesek vagy részlegesek.
3. Egyetemesek vagy közönségesek.

Az eddigieket az éltan (*metafizika*) mondományaira (*kategóriáira*) alkalmazva az alábbi módon jellemezhetjük:

1. Az egymis ítélet tárgyilag (*objektíven*) helytálló, vagy az ismeretnek a való tárgyára vonatkozó. Az ítélet tárgya (*subjectum iudicii*) lesz maga az ismereti tárgy, melyre az egység jellemző, amely egymis. Például: ez, az, János, Pál.
2. A többes ítélet tárgyából olyan valótárgy lesz, melynek jegye többség. Például: sok ember.

3. Az egyetemes ítéletből olyan tárgy lesz, mely sokból áll még is együtt egy, egész, vagy minden, és így amelynek jegye, vagy mondománya egyetemesség: mindenség.

4.4.2. Minőség osztálya

A tárgyak tehát minőségben úgy gondolhatók el, mint:

1. Tétel: állítás, vagy **igenleges**, vagy tevős.
2. Ellentétel: tagadás vagy **nemleges**, vagy hiányos.
3. Összetétel: tagadva állítás, vagy nemleg-igenleges vagy hiányosan tevős, **határozó**; például: halhatatlanság.

4.4.3. Tárgyviszony osztálya

1. Tétel: belső, mely szerint két dolog olyan viszonyban áll egymással, hogy
 - a) az egyik önálló, állvány, vagy **vány** (szubsztancia),
 - b) a másik pedig ebben van benn (inhæret), tehát a ványhoz (szubsztanciához) járul, s nevezük **jároléknak**, **melléknek** (akcidensnek).
2. Ellentétel: külső, mely szerint a) egyik dolog előző vagy **ok** vagy munkáló, b) a másik a következő vagy **okozat** vagy munkálat.
3. Összetétel:
 - a) a belső és külső együtt az **együttlét**,
 - b) **kölcsönös munkálat**.

4.4.4. Nokviszony osztálya

1. Tétel: **lehető**, vagy **lehetlen**.
2. Ellentétel: **létező** vagy **nemlétező**.
3. Összetétel: amennyiben az én a létezőt úgy gondolja el, mint olyasvalamit, mely csak a megismert módon lehető, akkor **szükséges** vagy történetes létűnek hívjuk, ellenkező esetben **véletlenszerű**.

4.5. Mondományok (kategóriák) összefoglaló táblázatai

Ősmondomány
valóság vagy való

Érzéki (esztétikai) mondományok	
időiség	időtériség (téridőiség)
tériség	

(Az értelmi mondományok és osztályok megnevezései szintén Fogarasiól vették át, mivel sokkal ki-fejezőbbek, mint a zárójelben megadott Kant: *A tiszta ész kritikája* 2009-es kiadásából származók.)

Értelmi mondományok						
létezés mondományai	nokviszony (modalitás) osztálya	létezés (létezés)	nemlétezés (nemlétezés)	szükségesség (szükségszerűség)	véletlenség (véletlenség)	
		lehetőség (lehetőség)	lehetlenség (lehetetlenség)			
	tárgyviszony (viszony) osztálya	vány (inherencia)	mellék (szubzisztencia)	együttlét, együttműködés (kölcsonviszony)		
		ok (kauzalitás)	okozat (dependencia)			
szemlélet mondományai	mennyiség (mennyiség) osztálya	egység (egység)		egyetemesség (összesség)		
		sokság (sokaság)				
	minőség (minőség) osztálya	igenlegesség (realitás)		határozóság (limitáció)		
		nemlegesség (negáció)				

4.6. Értelmi mondományok léte, időisége

A valóság, igenlegesség, létezés fogalmait nem szabad összekeverni, mert a valóság és igenlegesség (igenleges minőség) lehetnek lehető, létezők vagy szükségesek. A létezés alatt pedig nem magát a valót értjük, hanem csak azt a megismerőképessegre, vagy az ismerő énrre vonatkozó viszonyt, mely a valót és igenleges minőséget létezőknek gondolja.

A létezés mondományának az okság vagy munkálás (és munkálat) mondományával van rokonsága, mivel a létet csak munkálása által lehet ismerni. Így következtethetünk a ványok (mint okok) létre azoknak munkálkodásaiból, még ha azokat közvetlenül nem is tapasztaljuk.

Fontos megjegyezni még, hogy az értelmi mondományokat magukban, tehát az érzéki mondományokkal való összekötetésük nélkül tiszta, ezekkel összekötve érzékített vagy az alakított mondományoknak (kategóriáknak) nevezzük. Csak mint ilyeneket lehet a tapasztalás tárgyaira alkalmazni, mivel ezek csak az érzékek és az értelem kölcsönös munkálkodásban bírnak valósággal.

A mennyiség az időiség (egymás után levőség) idomában elgondolva adja a szám fogalmát, amely annyi mint többség az egységben. Ezen a módon lehet az egy is szám, mivel több részből (törtszámokból) áll.

A minőség az időiség idomában adja a lépcsőnek (lép-ső-nek vagy csak ső-nek) fogalmát. A ső-t (lép-sőt) az igenlegesnek egymás után (az időben) növekedéséből vagy fogyásából áll elő, mivel az igenlegesség nemlegességgel van meghatározva, s mivel ezeket mennyiségre is lehet vonatkoztatni, vagy számokkal meghatározni, ekképpen a mennyiség a minőséggel összeköthető.

A tárgyviszonyt az időiség idomával (egymás után levősséggel) összekötve a ványt (szubsztanciát) úgy képzelhetjük, mint ami az időben állandó, változatlan, a mellék pedig mint változó. Az ok mint a munkálkodásban az előző, az okozat pedig mint következő.

A nokviszony az időiség idomában a lét lehetőség szerint valamely határozatlan időben, és létezés szerint bizonyos határozott időben, és a szükségesség szerint minden időben való létet jelent.

4.6.1. A mondhatmányok fogalma

A tiszta és érzékített mondományokból (kategóriákból) sok más mondomány is származhat, melyeket mondhatmányoknak (*prædicabilia*), azaz állítható vagy mondható dolgoknak nevezünk.

4.7. Egyes osztályok mondományainak összevetése

A mennyiség vagy nagyság, vagy sokfélék összetétele, azaz egész, vagy a sokféleség egyenként, azaz rész. Ez összetett egység mutatkozik meg egy szavunkban.

A nagyságok egymásra vonatkoztatva egyenlők vagy nem-egyenlők lehetnek, amint az egyre vagy különféleire vonatkoznak. Az egyenlőség tehát egyféséség, a nem-egyenlőség különféleség. Maga a vonatkozó nagyság is lehet kicsinység vagy nagyobbság, valamint a sokság lehet többség, vagy kevessebség. A nagyság lehet belterjedt (*intenzív*) az időben, és külterjedt (*extenzív*) térben.

A nagyságok minőségre vonatkoztatva lehetnek egyneműek (*homogének*) és különeműek (heterogének). Minél különbözőbb a minőség, annál különeműbbek a dolgok, és így az egyneműségnek és különeműségnek lépcsői vannak. Az egynemű nagyságok hasonlóak, a különeműek nem-hasonlóak. Az egész részei hasoneműek ha egymástól és az egésztől csak mennyiségükben, és nem-hasoneműek, ha minőségükre nézve különböznek. A hasoneműek egészítő részek, a különbözőek elemi részek. A hasonlat és nem-hasonlat tehát a dolgok minőségére vonatkoznak.

Az olyan nagyságok, melyek egyenlők és hasonlóak is, azok megegyeznek. Egyezés tehát a nagyságok nézeti egyenlete és hasonlata. Az ellenkezőt, nem-egyezésnek nevezzük.

A nagyságok összehasonlítását mérésnek nevezzük, mely során bizonyos nagyság (mérték) által, másik egynemű nagyságot meghatározunk vagy megvizsgálunk, hogy egyik a másikban hányszor fordul elő. A mérés tehát eredetileg számlálás. Az időt szintén meg lehet mérni, ha annak egy részét mint egységet mértékül vesszük.

A mennyiséget minőséggel összekötve, vagy valamely külterjedt nagyság belterjedtként értelmezve adja a való külterjedtnak, azaz olyan dolognak fogalmát, mely időt és teret betölt.

4.7.1. A vány (szubsztancia)

A vány (*szubsztancia*) bizonyos jegyek, járulékok, alapja, (állandó alapja: szubsztrátuma). E jegyek maguk is lehetnek állandók, melyek együtt teszik a vány lényegét (esszenciáját), ezért a ványt lénynak is nevezzük, mivel a lény szavunk jelentése: lét (*l*) alap (*ny*). A nem-állandó jegyek a tulajdonképeni járulékok, vagy mellékek. A vány lehet egyszerű vagy többszerű is.

4.7.2. Az okság taglalása

Az ok és okozat viszonyát nevezzük okságnak, az okozat okra való irányultsága pedig a függőség. Valamely okozmány vagy munkálmány tehát függő, melynek ellentéte a független vagy önálló, ön-ki (nok), jöllehet néha valamely önálló dolog állandó dolog vagy vány.

Az olyan ok, mely a munkálásra szükségesképpen meghatározott, föltételesnek, függőnek nevezzük. Amely pedig e szükségtől szabad, független oknak, önoknak (nok-nak) nevezzük.

Ha a munkáló gondolkodó lény előre elgondolt munkát által elhatározza magát a munkálásra, akkor az elképzelt munkát tárgyilag (objektíven) célnak vagy iránynak, nokilag (szubjektíven) szándéknak nevezzük. Amennyiben ez az irány az oknak meghatározó alapja a munkálásra – mely ok által azon irány valósul meg –, ennyiben ez az irány maga is ok, mégpedig irány-ok. Az irány-ok lehet vagy alkalom-ok vagy indító-ok. Miáltal az ok az irányt elérni szándékozza, az az eszköz (*organon*).

Munkásságnak nevezzük a tevékenységet, miáltal valamely dolog bizonyos munkát okává lesz. E munkásságnak az egyetemes belső elve (a munkálás képessége) a dolog ereje. Az erő a dolognak állandó jegye vagy meghatározása.

Ha egyes ványok erejük által okai más ványok bizonyos járulékeinak, akkor azok ezekbe befolyanak. E befolyás tehát a ványok viszonya, mely által ők vagy egyoldalúan, vagy kölcsönösen egymásra hatnak. E kölcsönös munkálást akkor úgy lehet tekinteni, mint viszontmunkálást, mely által mindkét oldalról helye van a cselekvésnek és szenvedésnek. Ha ez mindkét oldalról kölcsönösen ellenmunkálás, akkor összeütközésnek nevezzük.

A lét maga a valóság, a létezés pedig magát a munkássága (z) által kimutató lét. Ami létezni kezd, az származik. Ami megszűnik létezni, az elenyész vagy elmúlik, ám mind a kettő, történik. Azt a munkálást, mely által valami származik, előállításnak nevezzük, ami által pedig elenyész, azt elrontásnak vagy szétbontásnak. Az előbbi munkálja valamely dolognak a kezdetét, az utóbbi a végét.

Általános előállítás maga a vány előállítása a teremtés (semmiből), általános elrontás a semmisítés. Viszonylatos előállítás vagy a már létező vány jegyének előállítása a képzés vagy alakítás. A viszonyos elrontás pedig, mely által a ványtól elválasztódik ami hozzá járult, a föloldozás. A teremtés és semmisítés egymásnak általános ellentétei. Föloldozás és alakítás egymással szükségesképpen összekötöttek. Mikor a föloldozás által valamely járulék elenyész, annak helyére más lép. És mikor az alakítás által a nokhoz valamilyen új jegy járul, ennek helyén más enyész el.

Valamely dolog létező jegyeinek együttléte teszi annak állapotát. Ha valamely dologban a jegyek származnak és enyésznek, az más állapotba jön, azaz változik. Minden változás időben történik. Változás a térre nézve a mozgás. A mozgás tehát időre és térre együtt viszonylik.

5. A magyar nyelve alkalmaztatott éltan

Ez eddigi éltani bevezető volt szükséges ahhoz, hogy megérhessük a magyar nyelvre alkalmazott túlkelő (transzcendentális) nyelvtudományt, melyből tájékozódhatunk az egyes beszédhangok képzési helyeik és módjuk szerinti mondományokba sorolásáról.

Mivel az ember társas lény, ezért szükséges, hogy gondolatait valamilyen jelek által legyen képes közölni a másik emberrel. E jelek közül az emberi közlések kifejezésére legalkalmasabb a hang, melyekből az emberi ész és a hangképző szervek fejlettsége révén sokféleképp módosítva áll elő a beszéd, és

a nyelv. A szavak, melyből a beszéd felépül, elősegítik ugyan gondolataink kifejezését, de gondolatainknak feltétlenül meg kell előzniük a beszédet és a beszédalkotást, mivel a beszéd csupán gondolataink közlésére való, és a társas érintkezés eszköze. Gondolataink a másokkal való kapcsolatba kerülés nélkül is cikáznak elménkben. Ugyanakkor a beszéd is visszahat a gondolkodásunkra, mivel erősen befolyásolja a mások felé kifejezhető fogalmazványok összetettségét, finomságát, és tartalmát.

A beszéd elemei a beszéd szervek által módosított egyes hangok, melyek kétfélék lehetnek.

1. Egyszerű hangok (magánhangzók), melyeknek létforrása a torok. Mivel azonban az állatok, de még az élettelen dolgok is adhatnak ki hangokat, ezért a magánhangzók a beszéd első elemei. A gondolatok közlésére a legegyszerűbben alkalmazhatók, így az általunk feltételezett ősnyelvben jelentéssel kellett bírniuk. A magánhangzókat egyszerűen előállíthatjuk, módosíthatjuk vastagítás és vékonyítás, illetve az ajkak összehúzása, gömbölyítése, kinyitása vagy kiterjesztése által.
2. Többszerű vagy összetett hangok (mássalhangzók), melyek előállításában a torok mellett részt vesznek még a torokkal és a szájjal összeköttetésben álló szerveink is; a fogak, a szájpadlás és az ajkak.

Következtetéseink szerint az eredeti nyelvben mind a magánhangzóknak, mind a mássalhangzóknak önmagukban is jelentéssel kellett bírniuk, melyek e jelentések segítségével építették fel az egyes szavakat. A jelentéssel bíró hangok, és az azokból fölépített elemi szavak, azaz a gyökök mára már teljesen hiányoznak a nyelvtani rendszerekből, miközben ez a két nyelvi szint az, ami értelmi alapot ad a nyelveknek. Ezek nélkül a nyelvet valóban csak közmegegyezés tárgyának lehet tekinteni. Ha alkalmaztatni vagyunk képesek az éltan elveit a nyelvi hangokra, akkor biztosak lehetünk abban, hogy az ember ősállapotában sem egy majomember volt – ahogyan azt mindenáron belénk sulykolják –, s ezért a nyelv fejlődése sem a mutogatásból, vagy a nyögdecselésből kezdődött, hanem Ádám és Éva a paradicsomkertben már készen kapott nyelvi készlettel rendelkezett, ami az alábbi táblázatban az *isteni osztatlan állapot* mezőben tüntetett fel.

Isteni osztatlan állapot	Építkezés gyökökből	Építkezés szavakból	Mai magyar	Indoeurópai nyelvek
—	—	szavakból felépített mondatok	mondatok	mondatok
—	gyökökből felépített szavak	gyökökből felépített szavak	szavak	szavak (lexémák) szóelemek (morfémák)
hangokból összetett gyökök/gyök-szavak	hangokból összetett gyökök/gyök-szavak	hangokból összetett gyökök	gyökök	—
jelentéssel bíró hangok	jelentéssel bíró hangok	jelentéssel bíró hangok	jelentéssel bíró hangok	jelentés nélküli hangok (fonémák)

Az *isteni osztatlan állapotot* úgy kell elképzelni, mint a sok elemből álló összerakós játékot, melyből szabadon építhetünk bármit. A nyelvi elemekből mind összetettebb fogalmakat alkothatunk. Szemléltethetjük a képet azzal is, mint ahogy a természetet vad állapotában kaptuk Istentől, bár a természet tartalmazott már mindent, amire szükségünk lehetett, ám lehetőségünk van rá, hogy az állatok megszelídítéséhez, a növények nemesítéséhez, házak építéséhez vagy otthonosabbá, lakhatóvá tételéhez hasonlóan, az igényeinket jobban kielégítőbbé alakítsuk át nyelvünk szókészletét is. A természethez hasonlóan nyelvünket sem legyőzni, hanem formálni kell! A ragok ezáltal eredeti állapotukban egyszerű hangok, vagy gyökiszavak voltak, melyek később már az alapszóhoz rögzültek.

Az ókori ember minden hitványsága és erkölcstelensége ellenére sem érte el a romlottság mai szintjét, mely ma vakmerően fejlődésnek nevezetik. Platón a *Kratüloszban* a szavak eredetét még isteni eredetűnek vélelmezi, nem véletlen általinak.

„Szókratész: Azt hiszem, Hermogenész, nevetséges lesz, ha kiderül, hogy betűk és a szótagok a dolgokat utánozzák, no de hát rajta. Mert ennél jobb módszerünk nincs az alapszavak jelentésének levezetésére, ha nem akarod, hogy mi is úgy tegyünk, mint a tragédiaköltők, akik zavarukban a deus ex machinához folyamodnak; így persze mi is azt mondhatnánk, hogy az alapszavak helyesek, valódiak, mert az istenek csinálták őket. Hát meggyőző magyarázat lenne ez számunkra? Vagy talán az, hogy a barbároktól vettük át ezeket, és a barbárok nálunk régebbek? Vagy hogy régiségük miatt ezeket már éppúgy nem lehet megfejtetni, mint az idegen szavakat? Mindezek nagyon szép kibúvók lennének annak, aki nem akar számot adni az alapszavak helyességéről. Ámbár akármilyen mentséget hoz is fel az, aki az alapszavak jelentését nem ismeri, lehetetlen a levezetett szavakat megmagyarázni, ha az ember amazokat nem tudja, amelyekből ezeket le kell vezetni. Nyilvánvaló, hogy aki szakértőnek tartja magát ebben a kérdésben, annak éppen az alapszavakat kell a legtisztábban és legvilágosabban értenie, ha meg nem, akkor tudnia kell, hogy mindaz, amit a többről mond fecsegés. Vagy nem így gondolsz?

Hermogenész: Pontosan így, Szókratész.”³

Szókratész: No és a következőt hogy gondolsz? Vajon nincs-e minden dolognak lényege is (uszia), éppúgy, ahogy színe és tulajdonságai vannak? Sőt nincs-e a színnek magának is lényege, meg a hangnak meg mindennek, amiről elmondhatjuk, hogy van, létezik?

Hermogenész: Szerintem feltétlenül van.

Szókratész: No és hát ha valaki éppen ezt, magát a lényegét utánozni tudja, hát nem juttatja-e ezáltal kifejezésre azt, hogy mi ez a tárgy?

Hermogenész: Dehogyanem.”⁴

A bűn az, amelynek következtében Istentől eltávolodva feledni kezdetett a szintén isteni eredetű hangok és gyökök önálló és eredeti értelme. Az emberiség göggyében felfuvalkodva, magát az Istennél is többre tartva kezdte olyan szavakat alkotni, melyek már teljesen elszakadának az eredeti, jelentéssel bíró hangoktól. Így alakult ki az elvont fogalmi gondolkodás, mely ma az emberi értelmi alkotóképesség csúcának tartatik, pedig nem más ez, mint az ember elistentelenedett torzképére idomított szellemi világ. Mivel a nyugati életmód nem illik az isteni rendbe, ezért mára a nyugati ember már nem is tud, és legyünk őszinték, nem is akar együtt élni a természettel. A technológiai fejlődéstől kezdve a modern kori filozófián át mindenhol a rombolás és a pusztulás jelei látszanak. Még a szelídnek mondott polgári technológia sem képes olyan tárgyak előállítására, mely ne rongálná a környezetet, sőt az

3 Platón, „Kratülosz”, in *Platón összes művei*, ford. Árpád Szabó, köt. I, Bibliotheca Classica (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1984), 819-820 / XXXVI.425d-426b.

4 Platón, 816 / XXXIV.423d-424a.

előállított tárgyak döntő többsége a kapzsiságot szolgálva javíthatatlanul egyszer használatos, vagy eleve szemét. A modern környezetvédelem is csak a haszonszerzésről szól, így eleve halálra van ítéelve, hisz az a mozgató rugója, ami a környezetszennyezésé. Mai korunk filozófiája pedig sorban ontja magából a gyilkosabbnál gyilkosabb eszméket, melyekbe milliók halnak bele, miközben képviselői a szellem nagyságának oltáránál hódolnak.

A kapitalizmus vilásképe a német protestáns filozófia terméke, mely azt mondja, ha Isten szeret minket, akkor annak az anyagi javakban is tükröződnie kell. A kommunizmus szintén a németországi szabadkőműves filozófia találmánya, nem az oroszok alkották meg, akiket pedig kárhóztatnak miatta, hisz az orosz nép sokkal inkább elszenvedője volt ennek a német import-eszmének, mint támogatója. A fasizmust, mint a német felsőbbrendűség ideológiáját, szintén nem kell ecsetelni, hogy milyen hártalan pusztítást végzett. Ma Nyugat-Európa, megtagadva keresztény gyökereit, ezekben a pusztító szellemi termékeiben gyönyörködik.

Elgondolkodhatunk azon is, hogy milyen erkölcsi talapzaton állhat egy olyan társadalom, melyet büszkeséggel tölt el egy nagy francia forradalom, mely nem volt más, mint össznépi elmebaj. A XIX. századi forradalmak lezajlásának megfigyelése jó támpontot adhat arra nézve, hogy melyik nemzet mennyire volt lelkileg egészséges. Bár az 1848-49-es forradalmat és szabadságharcot Magyarországon is szabadkőműves eszmék irányították – melyre éppen ezért nem biztos, hogy büszkének kellene lennünk –, ám a természetes magyar néplélek által mégis mennyivel finomabb, emberségesebb volt, mint a francia kivitelezés. A nyelvromlás kérdésének vizsgálata azért olyan fontos a nemzetek történelmi múltjának megértéséhez, mert köztük komoly összefüggés van. A nyelvemlékek helyes olvasatának és értelmezésének elfeledése értékválsághoz vezet, mely a nyelv romlásának további fokozója. A nyelvromlás kérdése már jól körvonalazódik Platónnál:

„Szókratész: De hát ha az alapszavak jelei valaminek, tudsz-e jobb módot arra, hogy ezek tényleg jelek legyenek, mint azt, hogy az ember lehetőleg ahhoz a dologhoz hasonlókká alkotja őket, amit kifejezésre kell juttatniuk? Vagy jobban tetszik neked talán az, amit Hermodgenész és sokan mások is állítanak, hogy a név megegyezés, konvenció dolga, és csak azoknak jelent valamit, akik ebben megegyeztek, és már előbb ismerték a dolgokat? Akkor persze a név helyessége csak konvenció. Az azonban mellékes, hogy az ember abban egyezik-e meg, ami most neve a dolognak, vagy az ellenkezőjében, úgyhogy, ami most kicsi, azt nagynek nevezzi, a nagyot meg kicsinek. Hát melyik felfogás tetszik jobban neked?

Kratülosz: Mindenesetre észszerűbb az, hogy az ember hasonlósággal juttatja kifejezésre azt, amit jelezni akar és nem akármilyen tetszés szerinti eszközzel.”⁵

„Szókratész: [...] Hiszen a szokás és megegyezés alapján a hasonló betűk egyaránt jeleznek, kifejeznek valamit. Ha meg a megszokás nem azonos a megegyezéssel, akkor nem lenne érvényes az az állítás sem, hogy hasonlóság a jel, hanem a megszokás lenne az, mert a megszokás hasonlóval is meg nem hasonlóval is kifejez. Mivel azonban ebben egyetértünk – mert hallgatásodat beleegyezésnek veszem –, kénytelenek vagyunk a megegyezésnek és szokásnak is helyet adni gondolatainknak beszéddel való kifejezésében.”⁶

„Szókratész: A megfelelő betűk azok, amelyek hasonlítanak a dolgokhoz.

Kratülosz: Úgy van.

Szókratész: Ilyenek hát a helyesen képzett szavak. Ha pedig a szó nem jól készült, akkor nagyrészt talán mégis megfelelő és hasonló betűkből áll, ha tudniillik egyáltalán még képnek

5 Platón, 836-837 / XL.433d-434a.

6 Platón, 840 / XLI.435a-b.

nevezhető, de van benne oda nem tartozó elem is, aminek következtében nem szép és nem is jól készült név.”

Miután a nyelvi alapokat jelentő gyök fogalmát épp a nyugati irányzatokat követő nyelvészet száműzte nyelvünkől, a hazai nyelvészet alap nélküli házzá lett, melyet csodálatosan fel lehet ugyan díszíteni, be lehet rendezni, de nem biztos, hogy az ember jól vagy biztonságban érzi magát benne. A nyelvészetet nem lehet művelni anélkül, hogy nem foglalkozunk alapjaival, gyökerével, azaz a gyökökkel, mert enélkül, kártyavárként dőlhet össze az egész építmény.

5.1. A szófajok besorolása

A szavak a módosíthatóságuk lehetősége tekintetében kétfélék lehetnek.

5.1.1. Változhatók

1. Névszók, melyek a tárgyak nevei. A névszók (főnevek, melléknevek, névmások) mint tárgyak nevei, tulajdonképpen önmagukban állnak, így a szemlélet alá tartozó mennyiség és minőség kategóriákra (fogalmakra) vonatkoznak.
2. Igeszók a tárgyak munkásságait, viszonyait kifejező szavak. Az igeszók mint munkásságot jelentő szavak, viszonyban állnak a hozzájuk tartozó nevekkel, így azok a viszony mondományba (*kategóriába*) tartoznak, amennyiben egyik tárgy lehet vány (*szubsztancia*), a másik annak tulajdonsága (*akcidens*), esetleg az egyik ok, a másik pedig okozat. Az igék azonban a névszókhoz hasonlóan szintén tartozhatnak a mennyiség és minőség mondományaiba (*kategóriába*), amennyiben a munkásság mennyisítéssel vagy sokszorozással, határolással jár, és a munkálat egytől, vagy többtől származhat, és egyre, vagy többre vonatkozhat.

5.1.2. Változhatlanok

A változhatlant hívhatunk még részecskéknek is, amik lehetnek:

1. Minőségben; név- és igehatározók.
2. Tárgyviszonyban; határozószók.
3. Nokviszonyban; indulatszavak.
4. Minden osztályban előljáró-, vagy utoljárószavak.

5.2. A névragozás

1. Mennyiségben; egyes vagy többes számot vehet fel.
2. Minőségben; lépcsőket, fokozatokat vehet fel.
3. Tárgyviszonyban; ahol a változást esetnek nevezzük, ott felvehet ok- vagy alanyesetet (nominativust), okozat- vagy tárgyesetet (accusativust).
4. Vány, vagy nok eset; melynek nyelvünkben két változata van:
 - a) birtokos eset (genitivus);
 - b) részes eset (dativus).

7 Platón, 835-836 / XL.433c.

5.3. Az igeragozás

1. A mennyiséget kifejezi a számokban.
2. A minőséget kifejezi a határozott vagy határozatlan móddal. A határozott mód nokviszonyban többféle is lehet:
 - a) óhajtó (lehető);
 - b) kijelentő (létező);
 - c) parancsoló (szükséges).
3. Tárgyviszonyban a munkálás lehet cselekvő, azaz oki vagy igenleges, illetve szenvedő, azaz okozati vagy nemleges. Mind a cselekvő, mind pedig a szenvedő lehet külső vagy belső. A külső irányba ható cselekvés neve átható, a belső irányba ható cselekvésé, önható. A külső irányból ható cselekvéstől szenvedő neve külszenvedő, a belsőé pedig belszenvedő. A munkáló nokok (szubjektumok), a tárgyakhoz hasonlóan lehetnek többen is. Ha a nokok (szubjektumok) cselekvésben vannak, akkor a munkásságot, és ezáltal az igeragozást nevezhetjük tárgyviszonyi noki-nak (szubjektív), ha pedig szenvedésben van, akkor tárgyi-nak (objektívnek). Az önható vagy bennmaradó munkásság ismét vagy tisztán önmaradó – azaz lét, másként tiszta nokiség vagy szubjektivitás –, vagy némi cselekvéssel és szenvedéssel van összekötve – ami létezés, másként nokviszonyi objektivitás. A magyarban tisztán önmaradó munkásságot jelentenek például: a *van, áll, kél, megy* igék. Némi cselekvéssel és szenvedéssel összekötött munkásságot, azaz némi tárgyviszonyi szubjektivitást és objektivitást jelentenek például: az ellenség omol az ellenségre, a ház omlik, az elme haboz, a víz habzik, a borhoz nyúl, a rágó nyúlik. Mindkétféle munkásságot össze lehet kötni mennyiséggel (gyakorló), lehetőséggel is.
4. Az igeragozásnál nokviszonyban megjelennek az igeidők:
 - a) jelenidő (létező);
 - b) jövőidő (lehető);
 - c) múltidő (szükséges).

fő nem	nem	képzés	példák
cselekvő (aktív) minőségben: igenle- ges tárgyviszonyban: oki	átható		vesz, ír, ver, tanít
	önható		jár, kel, ül, ered, támad, mozog, zokog, készül, épül
	műveltető		töret, kéret, irat, taníttat
közép (mediális)		k(e,o,ö)zik	ütközik, imádkozik, vétkezik, nyilatkozik
		k(e,o,ö,u)- dik	iparkodik, elmélkedik, költöződik, kevélykedik, kertészkedik
		(e,o,ö,u)- dik, a,o,ö,u)szik	betegszik, melegszik, hidegszik, öregszik, vastagodik, dühösödik
		(×,e,o,ö)- zik, (×,e,o,ö)lik	fénylik, botlik, romlik, változik, szomjazik, virágzik, porzik, párlik, tündöklük, villámlük
		(a,e)llic	sárgállük, zöldellük
		ik	történük, bízük, gyónük, szokük, ugrik, tűnük, telük, múlük, nyúlük, hallük
szenvető (passzív) minőségben: nemle- ges tárgyviszonyban: okozati	külszenvető	műveltető + ik	íratük, bajlódük, aggódük, emésztődük
	belszenvető	ik	gyötrődük, kínlódük, bajlódük, aggódük, emésztődük

6. A magyar nyelv éltana

Miután mind az éltan (metafizika), mind a nyelvten röviden áttekintett, következzen kifejezetten a magyar nyelv éltana, melyben az éltan törvényei – ezen belül pedig az értelmi mondományok (kategóriák) – alkalmaztatnak a magyar nyelvre. Mivel a nyelv szavakból, a szavak hangokból állanak, a nyelv éltana – és ezáltal a magyar nyelv éltana is – nem egyéb, mint a hangok előzetes (a priori) jelentései, a környező világunkról hangokkal alkotott fogalmainkban, mely Istentől, az első nyelvalkotótól származik. Ezt a nyelvet az első nyelvhasználók még jól érezték és használták. A magyar nyelv éltanának kutatása a magyar nyelvet mint tárgyat, vagy mint valót eleve föltételezi, és azt vizsgálja, hogy a nyelvhasználat vagy beszélés az abból magából kikövetkeztethető, ugyanakkor egyúttal valószínűsíthetően Istentől származó eredeti törvényeivel, azaz a hangoknak eredeti jelentéseivel mennyire egyezik meg a magyar nyelv. S hogy ez más nyelvek esetében a bűn romboló hatása következtében mennyire igazolható, az most itt nem kutattatik, ám más nyelvek esetleges vizsgálatának kudarcai nem csökkentik nyelvünk feltárhatóságának valódi lehetőségét. Ezek alapján a magyar nyelv éltana két szakaszra osztható:

1. Általában a hangok eredeti jelentéseinek vizsgálata.
2. A magyar hangoknak a szavakban fellelhető eredeti jelentéseire való alkalmazása.

Véghelyi Péter

